

KOUIŘIM, okr. Kolín, Středočeský kraj

Raně středověká sídelní aglomerace a středověké město

9.–15. století

Význam: Kouřimsko představuje druhou největší středověkou aglomerací na území Čech, jejíž význam zejména v 9. století možná dokonce převyšoval Pražskou kotlinu. Stará Kouřim je svou rozlohou největší raně středověkou fortifikací v Čechách.

Historie: Členitá krajina nad říčkou Výrovkou poskytla jeviště možná nejpozoruhodnějšímu středověkému sídelně historickému příběhu, jaký můžeme v Čechách zaznamenat. Jeho hlavními aktéry však nejsou lidé, nýbrž různé typy jejich sídel, která se v rámci nevelkého mikroregionu, jehož rozměry nepřesáhly 3 × 3 km, v průběhu pěti set let doplňovala a střídala v centrální úloze jednoho z nejvýznamnějších českých středověkých krajů.

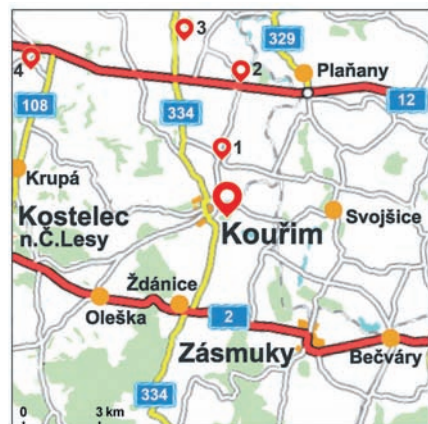
Počátky tohoto příběhu leží kdesi na přelomu 8. a 9. století, kdy nad

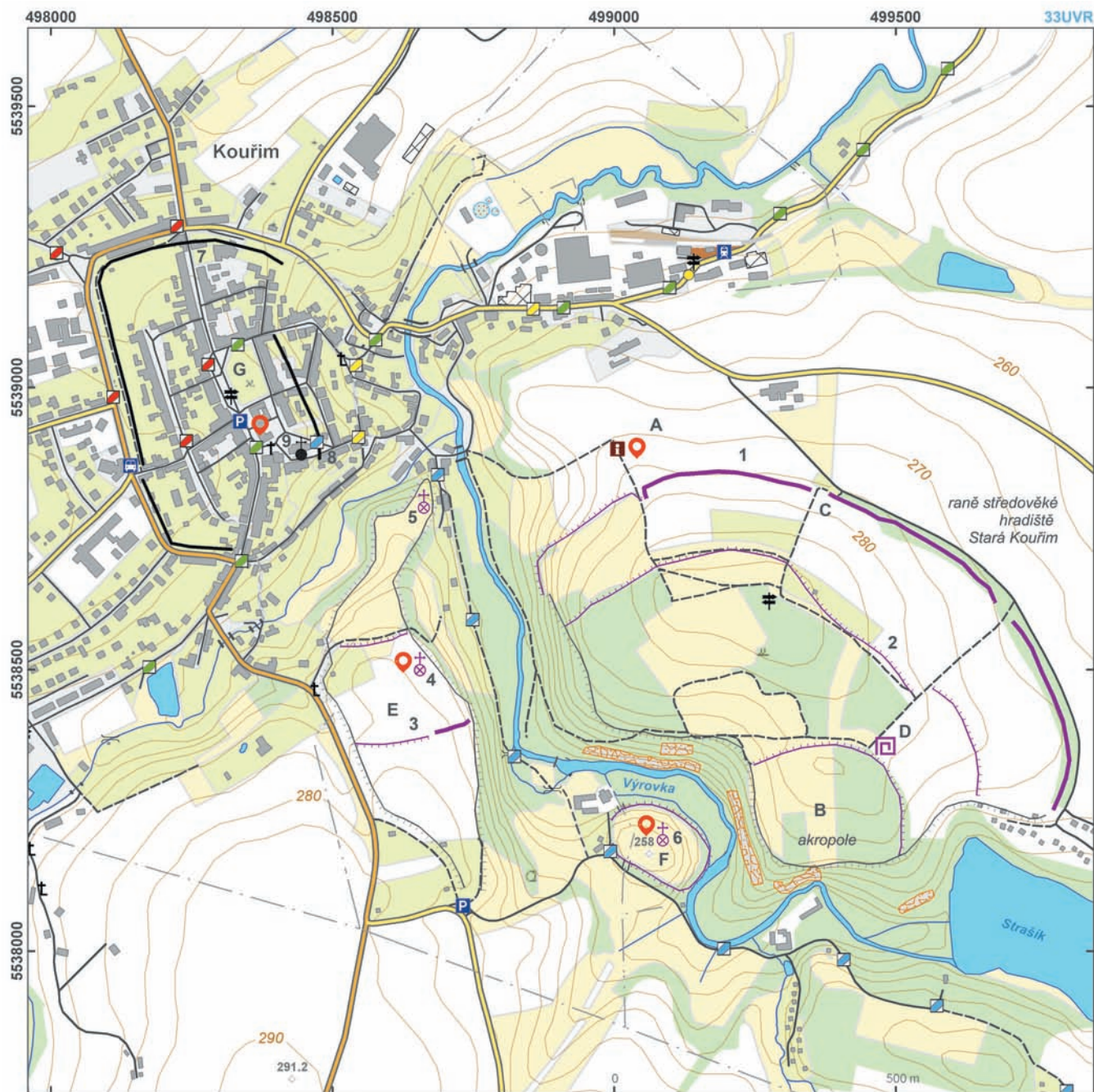
pravým břehem Výrovky v poloze Stará Kouřim (**B**) vyrostlo trojdílné *hradiště o rozloze 47 ha, což je výměra, která v Čechách nemá u tohoto druhu památek obdoby. Četné doklady přítomnosti elit, nebývalý rozsah, mohutná fortifikace i – jakkoliv nečetné – historické zprávy dovolují srovnání významu Kouřimi v 9. a na počátku 10. století s oblastí Pražské kotliny. S jistou dávkou nadsázky lze spekulovat, že kdyby kouřimská knížata, jejichž hroby byly v areálu rovněž odkryty, uspěla v mocenském boji s pražskými Přemyslovci, mohla se centrem českého státu stát právě Kouřim a malebná zemědělská krajina dnes mohla pokrývat okolí nepříliš výrazných pozůstatků Pražského hradu...

To se však nestalo a v polovině 10. století si zřejmě právě Přemyslovci oblast Kouřimska podmanili. Tím

↑ *Lechův kámen (A), mýty opředená přírodní dominanta v předpolí Staré Kouřimi. Foto Z. Kačerová, 2013.*

□ *Plán lokality J. Hasil.*

← *Letecký snímek kouřimské sídelní aglomerace. V popředí Stará Kouřim (dobře patrný je průběh půlkruhových valů), v pozadí poloha u sv. Jiří, vpravo středověké město. Foto M. Gojda, 2010.*

↗ *Tzv. Libušino jezírko (D) na hradišti Stará Kouřim. Foto Z. Kačerová, 2013.*

ztratilo hradiště Stará Kouřim na centrálním významu a zároveň vzniklo na opačném břehu Výrovky nové regionální správní centrum, hradiště v poloze u sv. Jiří (**E**), nazvané podle kostela, který zde stál ještě v raném novověku. Alespoň v tomto bodě se příběh sídlišť a staveb, byť jen nakrátko, protne s osudy konkrétních osob: počátkem 11. století při tomto kostele působil jako farář budoucí světec a zakladatel nedalekého Sázavského kláštera, Prokop. Mozaiku raně středověkých hradišť v regionu dále doplnila nevelká oválná fortifikace (**F**) jižně od hradiště u sv. Jiří, která se – opět podle dnes již neexistujícího kostela – nazývá svatovojtěšská.

Vrcholně středověká proměna společnosti i krajiny přinesla nové sídelní formy i do oblasti Kouřimska. Počátkem 13. století byly dosavadní sídelní polohy opuštěny a osídlení se soustředilo do *lokačního města, jehož malebné uličky můžeme obdivovat až do dnešních dní. Náš hlavní příběh „cesty do města“ pak má samozřejmě i své epizodní aktéry: v nedaleké Klášterní Skalici začal ve druhé polovině 14. století vznikat areál výstavního

cisterciáckého opatství, které však bylo r. 1421 vyplněno husity a Kouřimskými; dnes je možno na jeho místě obdivovat poslední pozůstatky kdysi monumentální gotické architektury.

Popis: Jak jistě není třeba připomínat, paměť o někdejším významu Kouřimska nikdy v českém historickém povědomí zcela nezapadla. Díky tomu je tato oblast spojena s celou řadou legendárních i mytických příběhů, jejichž domnělá dějiště se v krajině okolo Kouřimi volně potkávají se skutečnými archeologickými objekty.

Podle mytologického líčení má být nejstarším objektem v mikroregionu tzv. Lechův kámen (**A**), rulová skalka, která se nachází v předpolí nejstaršího hradiště v poloze Stará Kouřim (**B**). Pojmenování kamene však pochází zřejmě až z doby obrození a odkazuje na doplněk k pověsti o praotci Čechovi, podle nějž právě sem přišel z oblasti okolo Řípu Čechův bratr Lech, když se svým klanem hledal vlastní zaslíbenou zemi. Podle dohody udali Lechovi lidé Čechům polohu svých nových sídel velikým ohněm, jehož dým byl patrný až na horu Říp, a od tohoto

kouře pak mělo dostat hradiště své jméno. Jedná se ovšem o příklad humanistické etymologie (výkladu původu slova), která s historickými fakty nakládá jen velmi volně. Příběh v této podobě jako první zaznamenal kronikář Václav Hájek z Libočan, jenž jej zkonstruoval na základě starších mytologických líčení českých a polských středověkých kronik, které však v této souvislosti Kouřim vůbec nezmiňují.

Asi osmdesát metrů za Lechovým kamenem nelze přehlédnout pozůstatky hmatatelné historické reality – výrazný *val (**1**), který vyznačuje průběh vnějšího opevnění starokouřimského hradiště. Skrz tuto téměř 1,5 km dlouhou linii opevnění je možno dnes projít na několika místech, z nichž však žádné nepředstavuje původní vstup do areálu. Ten se nacházel přibližně uprostřed délky valu a ve formě tzv. klešfovité *brány (**C**) se otevíral směrem k severovýchodu. Při procházce po pěšině podél vnější linie valu není těžké toto místo rozpoznat, zvláště v zimních měsících, kdy není zarostlé bujnou vegetací. Návštěvník se však nesmí nechat zmást zdánlivě výraznými terénními hranami – nevznikly

v době zániku hradiště, nýbrž teprve ve druhé polovině 20. století. Na přelomu 40. a 50. let prostor brány totiž kompletně odkryl M. Šolle, který nechal polovinu brány zrekonstruovat do původní podoby. Terénní reliktů po více než šesti desetiletích opět destruované brány jsou tedy výsledkem jednoho z prvních *experimentů v dějinách české archeologie.

Zhruba ve vzdálenosti 150 m kopíruje průběh vnějšího valu druhá linie opevnění (2), která se dnes ovšem v terénu neprojevuje natolik výrazně jako reliktů vnější fortifikace. Na vnitřním *předhradí se pak nachází další objekt spojený se jménem legendární postavy: jedná se o nevelkou vodní plochu, všeobecně známou jako Libušino jezírko (D). To sice opět nemá s legendární hadačkou či kněžnou cokoliv společného, představuje však poměrně raritní doklad vodního hospodářství na raně středověkých hradištích v Čechách; v případě drtivé většiny podobných lokalit pouze domýšlíme, jak si obyvatelé těchto pevností obstarávali životodárnou tekutinu. Její význam si obyvatelé hradiště nepochybně velmi dobře uvědomovali; bezprostředně vedle jezírka totiž fungovalo v 9. století pohřebiště místní elity, která si dokázala opatřovat zbraně, šperky a luxusní zboží jak z oblasti franské říše, tak i z Panonie.

Centrum Staré Kouřimi představovala přibližně kruhová *akropole o průměru opevněné plochy asi 250 m, která se nacházela v nejvyšší partii táhlého kuželovitého návrší.

Terénní stopy mladšího hradiště v poloze u sv. Jiří (E) jsou paradoxně mnohem méně výrazné. Omezují se vesměs pouze na archeologicky doposud neověřené terénní hrany, takže i celkový rozsah opevněných ploch lze stanovit pouze hypoteticky. Jako

jediná byla zkoumána ta linie opevnění, která přepažovala svatojiřskou ostrožnu v západovýchodním směru a kterou je dodnes možno v terénu lokalizovat, přestože její západní část je rozorána a projevuje se jen jako mohutná terénní vlna (3). Zda se jednalo o vymezení jižní strany areálu, nebo jen o vnitřní členění plochy, zůstává otevřenou otázkou. Pozůstatky obou sakrálních staveb, kostelů sv. Jiří (4) a sv. Klimenta (5), které se na přemyslovském svatojiřském hradišti nacházely, jsou dnes zcela skryty pod úrovní terénu. Pouze po orbě je možno v místech prvního ze jmenovaných svatostánků pozorovat koncentraci úlomků kamene, malty a lidských kostí (srov. →Praha-Vinoř).

Podobný, tedy ne zcela uspokojivý stav poznání panuje i v případě opevnění okolo zaniklého kostela sv. Vojtěcha (6) jihovýchodně od dvora Bukačov. I zde chybí jakékoliv povrchové stopy zaniklé sakrální stavby.

Nejmladším opevněným sídlem v regionu je samotné město Kouřim (G), založené králem Přemyslem Otakarem II. Pozornost návštěvníků Kouřimi jistě zasluhují pozůstatky

městského opevnění, mezi kterými dominuje tzv. Pražská brána (7) a Muzejní bašta (8). Nejzajímavější vrcholně středověkou památku v Kouřimi ale nesporně představuje *bazilika sv. Štěpána, prvomučedníka (9), která stojí v jihovýchodním rohu náměstí. Byla postavena v raně gotickém slohu, snad královskou hutí, tedy řemeslníky, kteří patrně pocházeli z Burgundska, nebo alespoň byli s burgundskou ranou gotikou výtečně obeznámeni. Současná podoba kostela je výsledkem romantizujících úprav z konce 19. století, výrazná polychromie (vícebarevná výmalba) však přesto dává zajímavou představu o někdejší pestrosti gotických chrámů. Architektonicky nejcenějším prostorem kostela je krypta zasvěcená sv. Kateřině, osmiboký prostor pod kněžištěm, sklenutý síťovou klenbou na jediný centrální pilíř. Autenticitu prostoru umocňuje výmalba z přelomu 14. a 15. století, která zobrazuje legendu o patronce kaple a scénu ukřižování; raritní je pak výzdoba klenebních polí, v nichž se objevují kresby andělů hrajících na rozličné dobové hudební nástroje. Ke kostelu

náleží i samostatně stojící renesanční zvonice s unikátně zavěšenými zvony.

Atraktivní archeologické nálezy z Kouřimi a okolí, mimo jiné honosné stříbrné šperky a zbraně, je možno shlédnout v budově místního muzea, která se nachází uprostřed náměstí. Tamtéž lze objednat návštěvu kostela a zvonice. [jh]

Literatura: Šolle 1981; Lutovský 2001; Rišlink 2011.

Navigační bod: N 50°00'08.07, E 14°59'10.47" (Lechův kámen);

N 49°59'55.70", E 14°58'52.44" (u sv. Jiří); N 49°59'45.83", E 14°59'14.09" (u sv. Vojtěcha); N 50°00'09.29", E 14°58'38.12" (muzeum na náměstí).

Přístup: Z doporučeného místa parkování u náměstí v Kouřimi po modré turistické značce k rozcestníku „Kouřim-hradiště“, zde zahnout doleva přes říčku Výrovku a pokračovat po polní cestě k Lechovu kameni a dále do areálu hradiště v poloze Stará Kouřim. Muzeum a bazilika sv. Štěpána, prvomučedníka se nacházejí přímo na náměstí v Kouřimi.

Další dvě polohy je lepší navštívit z druhého doporučeného místa parkování, odkud vede cesta k modré turistické značce u dvora Bukačov. Vpravo se nachází poloha u sv. Vojtěcha, po modré značce doleva lze dojít k poloze u sv. Jiří.

Rizika: V areálech raně středověkých fortifikací chybějí zpevněné cesty a plochy jsou částečně zemědělsky využívány, takže je vhodné si vzít terénní obuv. Před návštěvou kouřimského muzea je dobré ověřit si jeho aktuální otevřací dobu.

Okolí: [1] Klášterní Skalice (KO), zaniklý cisterciácký klášter: N 50°01'23.42", E 14°59'07.79" (2,3 km).

[2] Vrbčany (KO), raně středověký kostel sv. Václava s kruhovým valovým opevněním: N 50°03'02.45", E 14°59'37.17" (5,4 km).

[3] Chotouň (KO), halštatská mohyla zvaná Homole: N 50°03'57.46", E 14°57'45.09" (7,3 km).

[4] Přistoupim (KO), raně středověké hradiště: N 50°03'23.42", E 14°52'51.92" (9,6 km).

↑ Veduta Kouřimi od J. Willenberga; přelom 16. a 17. století. Vlevo jsou patrná již zaniklá hradiště v poloze u sv. Jiří a u sv. Vojtěcha, na nichž však stále ještě stály původem raně středověké kostely, stržené až v době osvícenství. Podle Tůma 1915, Tab. 6.

← Ikonický nález z pohřebiště u Libušina jezírka. Patrně symbolický artefakt označovaný jako čakan byl nalezen v jednom z „knižecích“ hrobů a vyjadřoval světskou moc pohřbeného jedince. Šlo zřejmě o předmět panonského či byzantského původu. Sbírka Národního muzeum v Praze, H1-96694. Délka 117 mm, max. šířka 61 mm. Foto L. Kochová, 2013.

Archeologický atlas Čech

Vybrané památky od pravěku do 20. století

Archaeological Atlas of Bohemia

Selected sites from prehistory to the 20th century

Martin Kuna

a kolektiv:

Alžběta Danielisová, Dagmar Dreslerová, Jan Hasil,
Josef Hložek, Michaela Langová, Jan Mařík,
David Novák, Čeněk Číšecký, Zuzana Kačerová,
Eva Čepeláková, Judita Korteová, Dana Křivánková,
Petra Maříková Vlčková, Zdeněk Mazač, Jitka Říhová

Překlad resumé David J. Gaul

Revize překladu Zuzana Maritzová, Petra Maříková Vlčková

Vydal

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.,

Letenská 4, 118 01 Praha 1

a

Nakladatelství Academia, Středisko společných činností

AV ČR, v. v. i., Vodičkova 40, 110 00 Praha 1,

s podporou programu NAKI Ministerstva kultury ČR

Redakce neperiodických tisků

(Archeologický ústav AV ČR, Praha) Filip Laval

Fotografie na obálce Zuzana Kačerová

Logo AMČR Petr Kincl

Obálka, grafická úprava, sazba a zlom Zdeněk Mazač

Tisk Těšínská tiskárna, a.s.,

Štefánikova 1828/2, 737 01 Český Těšín

Vydání druhé, 2015

Ediční číslo 11779

ISBN 978-80-87365-82-3 (Archeologický ústav AV ČR, Praha)

ISBN 978-80-200-2526-5 (Academia)

Objednávky – Orders – Bestellungen:

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.,

Letenská 4, 118 01 Praha 1, Česká republika

Fax: +420 257532288, knihovna@arup.cas.cz

Knihu můžete zakoupit v síti knihkupectví Academia,

na www.academiaknihy.cz nebo v knihovně

Archeologického ústavu AV ČR v Praze.